

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS
2009 metai

2

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2010

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2009

2

Vilnius 2010

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2009

2

Vilnius 2010

UDK 947.45
Li 237

Žurnalo leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA

NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS
Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS
Vilniaus universitetas

Jan JURKIEWICZ
Adomo Mickevičiaus universitetas Poznanėje

Zigmantas KIAUPA (pirmininkas)
Lietuvos istorijos institutas

Česlovas LAURINAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Ingė LUKŠAITĖ
Lietuvos istorijos institutas

Bronius MAKAUSKAS
Lenkijos MA istorijos institutas

Jolita MULEVIČIŪTĖ
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Rimvydas PETRAUSKAS
Vilniaus universitetas

Edmundas RIMŠA
Lietuvos istorijos institutas

Jolita SARCEVIČIENĖ (sekretorė)
Lietuvos istorijos institutas

Vladas SIRUTAVIČIUS
Lietuvos istorijos institutas

Saulius SUŽIEDĖLIS
Milersvilio universitetas

Joachim TAUBER
Nordost-Institut Liuneburge

Šio žurnalo straipsnių pavadinimai ir santraukos cituojami duomenų bazėse:

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in:
HISTORICAL ABSTRACTS. AMERICA: HISTORY AND LIFE.
EBSCO Publishing

ISSN 0202-3342

© Lietuvos istorijos institutas, 2010
© Straipsnių autoriai, 2010

ALDONA PRAŠMANTAITĖ

VILNIAUS VYSKUPIJOS HIERARCHAI 1863 METAIS: SUKILIMĄ SMERKIANČIUS APLINKRAŠTIS

Įvadas. Vilniaus vyskupijos Romos katalikų konsistorijos parengtas ir 1863 m. rugsėjo 17 d. išleistas sukilimą smerkiantis aplinkraštis mokslininkams yra žinomas. Tekstas, publikuotas to meto periodikoje¹, XX a. antroje pusėje buvo paskelbtas viename iš lietuvių, lenkų ir rusų mokslininkų bendrai parengtos fundamentalios sukilimo dokumentų serijos tomų². Aplinkraščio parengimo aplinkybės bene pirmasis aptarė sukilimo dalyvis ir keliatomės sukilimo istorijos autorius Valerijus Pšyborovskis (Przyborowski). Pasak jo, prelatas Juozapas Baukevičius generalgubernatoriui reikalaujant pavadęs Konsistorijai parengti sukilimą smerkiantį aplinkraščių, ir pats prisidėjęs prie jo rašymo³. Lietuvių istoriografijoje į Vilniaus vyskupijos hierarchų išleistą aplinkraščių dėmesys atkreiptas XX a. 6-ojo dešimtmečio pabaigoje, kai sukilimo jubiliejinei sukakčiai artėjant, pastebimai pagyvėjo susidomėjimas 1863 m. sukilimo įvykiais. Nors pats aplinkraščio tekstas ar juo labiau jo atsiradimo aplinkybės išsamiau taikant pat nenagrinėtos, tačiau gana tiesmukiškai tvirtinta, jog dokumentas parodo „reakcinę dvasininkijos vaidmenį 1863 m. sukilime“⁴. Kitokia interpretacija tuomet kažin ar apskritai buvo galima dėl sovietinės istoriografijos tikslingai kurto neigiamo katalikų Bažnyčios įvaizdžio visuomenėje. Išeivijos istorikas Kostas R. Jurgėla sukilimo sukakčiai skirtame savo veikalė rašydamas apie Vilniaus vyskupijos hierarchų išleis-

¹ Do Rzymsko-katolickiego duchowieństwa i ludu wiernego w diecezji wileńskiej, *Kurjer Wileński*, 1863 09 19, nr 106.

² *Sukilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje*, Maskva, 1965, Dok. Nr. 78, p. 151–153.

³ [W. Przyborowski], *Dzieje 1863 roku*, t. 5, wyd. H. Mościcki, Kraków, 1919, s. 318–320.

⁴ L. Bičkauskas-Gentvilā, *1863 metų sukilimas Lietuvoje*, Vilnius, 1958, p. 278.

tą aplinkraščių, ištiesai cituoja Pšyborovskį, šio prorusiško teksto autorystę siejusį su prelatu Baukevičiaus vardu, neatmesdamas, jog kai kurie sakiniai buvo suredaguoti paties generalgubernatoriaus⁵. Vilniaus vyskupijos hierarchų išleistas aplinkraštis, kas be ko, yra jų laikysenos sukilimo atžvilgiu atspindys. Tik ar adekvatus? Stefanas Kieniewiczus, iškilus XX a. antrosios pusės lenkų mokslininkas, išsamios studijos apie 1863 m. sukilimą autorius, Vilniaus vyskupijos konsistorijos išleistą sukilimą smerkiantį aplinkraščių vertina kaip Vilniaus generalgubernatoriaus pareigose Vladimira Nazimovą 1863 m. gegužės mėnesį pakeitusio Michailo Muravjovo vykdytos kryptingos sukilimo malšinimo politikos elementą. Tyrėjas pastarąjį aplinkraščių sieja su Aleksandro Domeikos parengtu ištikimybės carui adresu ir Žemaičių vyskupo Motiejiaus Valančiaus sukilimą smerkiančiu ganytojišku laišku⁶, tarsi suponuodamas, jog ir ištikimybės adresus, ir katalikų Bažnyčios hierarchų išleistieji dokumentai yra to paties lygmens. Katalikų dvasininkijos laikyseną tautinio klausimo atžvilgiu tyrusi Hanna Dylągowa, paskyrusi tam atskirą studiją, nors šio aplinkraščio išsamiau neanalizavo, neabejojo Vilniaus kanauninkų pasirašytą sukilimą smerkiantį aplinkraščių atsiradus Muravjovo nurodymu⁷. Dawidas Fajnhauzas, studijos apie 1863 m. sukilimą Lietuvoje ir Baltarusijoje autorius, rašo, kad aštriai sukilimą smerkiantį aplinkraščių Muravjovui reikalaujant parengė vyskupijos kapitula⁸. Paskutiniaisiais dešimtmečiais išleistuose 1863 m. sukilimo raidą analizuojančiuose darbuose bene daugiausia dėmesio Vilniaus vyskupijos Konsistorijos parengtam sukilimą smerkiančiam aplinkraščiui skyrė lenkų mokslininkė Franciszka Ramotowska. Savo studijoje apie sukilimo metais veikusios slaptosios lenkų valstybės raidą Ramotowska aptarė sukilimo vyriausybės reakciją į Vilniaus vyskupijos hierarchų išleistą aplinkraščių, glaustai jį pakomentuodama⁹. Tyrinėtoja šį aplinkraščių sieja su ištikimybės carui adresais, bet atkreipia dėmesį jį turėjus kur kas tragiškesnę išraišką nei pirmieji. Ramotowska aptaria Lietuvos provincijų Valdymo skyriaus, vertinusio šį dokumentą kaip hierarchų silpnumo akimirkos padarinį, smerkiantį raštą Vilniaus vyskupijos Konsistorijai, nors į jo atsiradimo aplinkybes ir nesigilino¹⁰. Prieš kurį laiką rašytame straipsnyje analizuodama Vilniaus vyskupijos katedros kapitulos laikyseną 1863 m. sukilimo atžvilgiu, rėmiausi esamais tyrimais ir teigiau, kad negalėdamas nevykdyti generalgubernatoriaus nurodymo, pre-

⁵K. R. Jurgėla, *Lietuvos sukilimas 1862–1864 metais. Sukilimo šimtmečio sukakčiai pagerbti*, Bostonas, 1970, p. 108–109.

⁶S. Kieniewicz, *Powstanie styczniowe*, Warszawa, 2009, s. 608–609.

⁷H. Dylągowa, *Duchowieństwo katolickie wobec sprawy narodowej (1764–1864)*, Lublin, 1983, s. 137.

⁸D. Fajnhauz, *1863. Litwa i Białoruś*, Warszawa, 1999, s. 185.

⁹F. Ramotowska, *Tajemne państwo polskie w powstaniu styczniowym 1863–1864. Struktura organizacyjna*, Warszawa, 1999, s. 631–633.

¹⁰Ten pat, p. 631–632.

latas Baukevičius pavedė sukilimą smerkiantį aplinkraštį parengti Konsistorijai¹¹ ir taip išsaugojo savo gerą vardą.

Sukilimo istoriografija ir amžininkų tekstai akivaizdžiai rodo, kad Vilniaus hierarchų prorusišką laikyseną liudijantis aplinkraštis nėra vienintelis tokio pobūdžio dokumentas. Prorusiško turinio laiškais į savo ganomuosius kreipėsi ir kitų vyskupijų hierarchai. Katalikų hierarchų išleistų prorusiškų laiškų ar aplinkraščių visuma nėra nagrinėta, tačiau atskirų ordinarų ar apskritai dvasininkijos veiklai sukilimo metais skirtų darbų autoriai sukilimą smerkiančių aplinkraščių klausimą vienokiu ar kitokiu aspektu aptaria. Istoriografijoje užsimenama, kad Lenkijos Karalystės vyskupai ganytojiškais laiškais taip pat kvietė vyskupijų dvasininkiją ir ganomuosius būti lojaliais imperijos valdžiai¹². Liublino ir Palenkės dvasininkijos laikyseną sukilimo metais tyręs Eugeniuszas Niebelskis mano, kad šių vyskupijų hierarchai buvo priversti išleisti sukilimą smerkiančius laiškus. Tyrėjas aptaria juos ištikimybės adresų carui kontekste. Atkreipęs dėmesį į skirtingą šių dokumentų retoriką, tai sieja su nevienoda abiejų hierarchų laikysena sukilimo metais. Liublino ir Palenkės vyskupijos hierarchų sukilimą smerkiantys aplinkraščiai buvo išleisti 1864 m. birželio mėnesį, t. y. tuomet, kai sukilimas praktiškai buvo numalšintas ir masiškai rašyti ištikimybės adresai carui¹³. Vytautas Merkys prieš dešimtmetį pasirodžiusioje studijoje apie vyskupą Valančių, be kita ko, išsamiai išanalizavo Žemaičių vyskupijos ganytojo išleistą sukilimą smerkiantį 1863 m. rugsėjo 6-osios ganytojišką laišką, pirminių šaltinių duomenimis pagrįsdamas, jog šio dokumento „architektų“ tikslinga ieškoti generalgubernatoriaus būstinėje. Muravjovas ne tik privertė parengti atitinkamo turinio laišką, bet ir koregavo jo turinį¹⁴. Tyrėjas išvalgiai pastebėjo, kad dėl laiško turinio susidūrė jį užsakiusių ir vyskupo interesai, ir priėjo išvados, jog būtent todėl rengimas užsitęsė kone du mėnesius: rugsėjo 6-ąją Valančius reikalaujamą laišką pagaliau pasirašė. Netrukus jis buvo išspausdintas ir generalgubernatoriaus iniciatyva imtas platinti ne tik Kauno gubernijoje¹⁵. Peršasi prielaida, kad Lenkijos Karalystės vyskupai imperijos valdžios nurodymą pasmerkti sukilimą apskritai bus gavę kur kas vėliau nei Vilniaus ar Žemaičių vyskupijų hierarchai.

¹¹ A. Prašmantaitė, Vilniaus vyskupijos katedros kapitula ir 1863 m. sukilimas, *Lituanistica*, 2008, t. 54, Nr. 1 (73), p. 32.

¹² R. Prejs, OFM Cap, Buvusios Respublikos žemių vyskupų požiūris į 1863 m. sukilimą, *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse*, Vilnius, 2009, p. 89–98; E. Niebelski, *Nieprzejednani wrogowie Rosji. Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłaniu*, Lublin, 2008, s. 266–267, 480–483.

¹³ E. Niebelski, *Nieprzejednani wrogowie Rosji*, s. 264–267.

¹⁴ V. Merkys, *Motiejus Valančius: tarp katalikiškojo univeralizmo ir tautiškumo*, Vilnius, 1999, p. 489–500.

¹⁵ Ten pat, p. 489–500.

Vyskupo Valančiaus 1863 m. rugsėjo 6-osios ganytojiškas laiškas akivaizdžiai susiškaukia su Vilniaus vyskupijos Konsistorijos išleistuoju rugsėjo 17-osios aplinkraščiu. Sugretinus datas akivaizdu, kad šiuos dokumentus skiria mažiau nei pora savaičių. Tiek išleidimo datos, tiek analogiškas laiškų turinys leidžia manyti, kad jų rengimo procesas gali būti susijęs. Peršasi prielaida, kad pagrindinė šiuos dokumentus „vienijanti“ grandis buvo tuometis Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas. Istorio-grafijoje vyrauja nuomonė, kad būtent Muravjovas inspiravo prorusišką dvasininkijos aplinkraščių parengimą. Kas lėmė Muravjovo apsisprendimą pirmiau priversti išleisti prorusišką aplinkraštį Žemaičių vyskupą? Ir ar tai reiškia, kad Muravjovas Vilniaus hierarchus tuo metu kuriam laikui paliko ramybėje, t. y. iš jų liautasi reikalauti viešu tekstu deklaruoti savo ištikimybę imperijos valdžiai? Kita vertus, jeigu Valančiaus išleistas ganytojiškas sukilimą smerkiantis kreipimasis platintas Vilniaus vyskupijoje¹⁶, kodėl prirėkė analogiško Vilniaus vyskupijos hierarchų rašto? Valančius dėl akivaizdžiai prorusiško ganytojiško laiško buvo smerkiamas tiek eilinių sukilėlių, tiek sukilimo vadovų¹⁷. Vilniaus vyskupijos hierarchai taip pat sulaukė panašaus turinio, beje, viešai paskelbto sukilimo vadovų rašto¹⁸. Ar tai reikštų, kad sukilimo vadovybei nebuvo žinomos Žemaičių vyskupo ir Vilniaus vyskupijos aukštosios dvasininkijos vardu skelbtų aplinkraščių parengimo aplinkybės?

Čartoriskų bibliotekos archyve Krokuvoje esantys ir iki šiol į mokslinę apyvartą neįtraukti sukilimo agento raštai prie Paryžiaus *Hotel Lambert* veikusiai agentūrai¹⁹ apie aplinkraščio atsiradimo aplinkybes²⁰, ten pat saugomo agento susirašinėjimo su sukilimo vadovybe tuo klausimu fragmentai paakino išsamiau panagrinėti Vilniaus vyskupijos hierarchų vardu išleisto aplinkraščio atsiradimą. Pasitelkus publikuotus aplinkraščio ir sukilėlių vadovybės rašto – atsako į šį aplinkraštį – tekstus, minėtąjį

¹⁶ Ten pat, p. 497.

¹⁷ Ten pat, p. 495.

¹⁸ *Dokumenty Komitetu Centralnego Narodowego i Rządu Narodowego*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968, Dok. nr. 506, s. 536–538.

¹⁹ *Hotel Lambert* – 1860 m. liepą reorganizuotas Krymo karo laikotarpiu veikęs Lenkijos reikalų biuras. Informacija buvo gaunama per narius korespondentus, tarp kurių, be kita ko, buvo būsimasis Tautinės vyriausybės narys Karolis Ruprechtas (Ruprecht), ir susirašinėjant su Pliateriais, Chlapovskiais, Dzialynskiais, finansškai rėmusiais biuro veiklą. Sukilimo Tautinė vyriausybė kreipėsi į biurui vadovavusį Vladislavą Čartoriskį, prašydama atstovauti jai užsienyje ir 1863 m. gegužės mėn. nusiųnti instrukciją, reglamentuojančią politinių agentų, sukilimo valdžios atstovų, veiklą. Biuras buvo pertvarkytas į Centrinę diplomatinę agentūrą (*Główna agencja dyplomatyczna*). *Żr. A. L e w a k*, *Polska polityka zagraniczna w 1863–1864 r., Polska działalność dyplomatyczna w 1863–1864 r. Zbiór dokumentów*, pod. red. A. Lewaka, t. 1, Warszawa, 1937, s. XV–XXXVII. Žinias iš to meto Lietuvos *Hotel Lambert* reguliariai teikė asmuo, žinomas kaip „obywatel Mrówka“ (Bronisławas Zaleskis). Iš išlikusių dokumentų matyti, kad su juo oficialiai susirašinėjo ir sukilimo valdžia, tad „pilielis Mruvka“ neabejotinai buvo gerai informuotas apie padėtį.

²⁰ Sukilimo agento, slapyvardžiu „Mrówka“, 1863 m. spalio mėn. raštas, *Čartoriskų biblioteka Krokuvoje* (toliau – BCz), sign. 6762, lapai nenumeruoti.

sukilimo agento raštą, Lietuvos valstybės istorijos archyve (toliau – LVIA) saugomus generalgubernatoriaus Muravjovo kanceliarijos raštus šiuo klausimu, Vilniaus Romos katalikų vyskupijos konsistorijos posėdžių protokolus, siekiama rekonstruoti sukilimą smerkiančio Vilniaus vyskupijos hierarchų aplinkraščio parengimo mechanizmą, atskleisti rengimo procesą, nustatant jo iniciatorius ir vykdytojus.

Rugsėjo 17 d. aplinkraščio genezė. Vilniaus vyskupui per audienciją pas generalgubernatoriaus pareigas pradėjusį eiti Muravjovą atsainiai – pastarojo manymu – pasisakius apie sukilimą ir – kas svarbiausia – suabejojus greito „tvarkos“ įvedimo galimybe²¹, pasekmių ilgai laukti neteko: gegužės pabaigoje mirties bausmė, kaltinant dalyvavimu sukilime, įvykdyta dviems Vilniaus vyskupijos kunigams, o vyskupas gavo generalgubernatoriaus laišką, kurį Muravjovas įsakė paskelbti ir valdžios oficiozo funkcijas tuomet atlikusio „Kurjer Wileński“ puslapiuose²². Šis per spaudą pavišintas generalgubernatoriaus laiškas Krasinskiui vertas dėmesio, be kita ko, ir prorusiško vyskupijos hierarchų aplinkraščio, išleisto tų pačių metų rudenį, kontekste. Laiškas pradamas per audienciją įvykusio pokalbio priminimu, pabrėžiant, kad asmeniško pokalbio su vyskupu metu buvo atkreiptas dėmesys į krašte vyraujančią sumaištį, sukilimą ir katalikų dvasininkų dalyvavimą tuose įvykiuose, primenama, jog vyskupas tąkart užtikrinęs, jog jam pavaldūs dvasininkai yra ištikimi savo pašaukimui. Toliau laiške rašoma, kad iš Tardymo komisijų, karinių būrių viršininkų pranešimų, kalinių apklausos protokolų aiškėja visai kitas vaizdas, būtent, kad vietos katalikų dvasininkija aktyviai dalyvauja kurstydamą liaudį, priimdama į sukilimą užverbuotųjų priesaikas, pati eidama į gaujas ar net joms vadovaudama. Visi šie įvykiai ir privertę jį, t. y. generalgubernatorių, atsakingą už jam patikėto valdyti krašto tvarką, imtis kraštutinių priemonių ir remiantis karo lauko teismo nuosprendžiu įvykdyti mirties bausmę dviems ištikimybės priesaiką sulaužiusiems kunigams, sukilimo dalyviams²³.

Laiško retorika siekiama sudaryti įspūdį, kad dėl kunigų mirties kaltas vyskupijos ganytojas, negebantis deramai valdyti vyskupijos dvasininkijos. Pastraipa apie dvasininkams įvykdytą mirties bausmę baigiama iškalbingu sakiniu apie karo lauko teismui atiduotų bylų, į kurias įspainioję dvasininkai, gausą, ir užtikrinama, jog jiems taip pat bus pritaikyta griežta teisė. Prisimenant vyskupo ir generalgubernatoriaus pokalbio apie katalikų dvasininkijos poziciją motyvą, nedviprasmiškai suponuojama, kad įvykdyta mirties bausmė ištikimybės priesaiką sulaužiusiems dvasininkams buvusi vienintelė galima išeitis iš susidariusios padėties ir yra teisėtas dalykas. Siekiama įteigti, kad

²¹ M. Murawio w (Weszatiel), *Wspomnienia*, oprac., przekład Z. Podgórzec, Warszawa, 1990, s. 22.

²² Vilniaus generalgubernatoriaus Muravjovo 1863 m. gegužės 26 d. laiškas Vilniaus vyskupui Krasinskiui, *Kurjer Wileński*, 1863 06 01, nr 59.

²³ Ten pat.

Muravjovas nuoširdžiai trokštąs ateityje išvengti tokių priemonių naudojimo, tad ir kreipiasi į ganytoją su nuolankiausiu prašymu, kviesdamas jam, generalgubernatoriaus pareigas einančiajam, padėti ir įtikinti vyskupui pavaldžius dvasininkus prisiminti savo pašaukimo pareigas, duotos ištikimybės priesaikos šventumą, ir stengtis Dievo žodžiu bei savo pavyzdžiu padėti į „maištą“ išitraukusiems grįžti į doros kelią²⁴. Apeliuojant į ganytojiškas pareigas ir atsakomybę už vyskupijos dvasininkijos laikyseną bei elgseną, vyskupas prašomas išleisti atitinkamo turinio aplinkraščių dvasininkijai. Šis „prašymas“ yra ir laiško esmė, ir pagrindinė jo parašymo bei paviešinimo priežastis. Pastebėtina, kad čia pat meistriškai užkertamas kelias neigiamam atsakymui, pabrėžiant, kad dabar nuo jo, vyskupo, priklauso, ar bus sustabdytas kraujo liejimas²⁵. Vyskupas prašomas kuo greičiau atsiųsti vyskupijos dvasininkams duotų nurodymų kopijas. Tarsi to dar būtų negana, prideda jo, Muravjovo, išleistos instrukcijos kopiją, atkreipdamas dėmesį į 12-ąjį paragrafą, kuriame kalbama apie bausmes dvasininkams, vienokiu ar kitokiu būdu prisidėjusiems prie sukilimo. Pastarasis paragrafas kaip laiško priedas paskelbtas ir „Kurjer Wileński“²⁶.

Reikia manyti, vyskupas generalgubernatoriaus laišką gavo tą pačią gegužės 26-ąją dieną ir buvo vienas iš pirmųjų, kurį Muravjovas manė esant reikalinga supažindinti su gegužės 24-ąją, taigi prieš porą dienų, jo pasirašyta devyniolikos paragrafų „Instrukcija, kuria įvedamas karinis-civilinis valdymas Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Vitebsko ir Mogiliavo gubernijų apskrityse“²⁷. Vyskupo kvietimas „bendradarbiauti“, religinės retorikos vartojimas akivaizdžiai rodo, kad generalgubernatorius savo kompetencija ir teise patarinėti aukštam katalikų Bažnyčios hierarchui vyskupijos valdymo reikalu neabejoja. Ar generalgubernatorius iš tikro tikėjosi, kad vyskupas neatidėliodamas pildys duotą nedviprasmišką nurodymą sukilimą smerkiantį aplinkraščių išleisti? Labai galimas dalykas, kad prisimindamas vyskupo laikyseną pirmojo jų susitikimo metu, Muravjovas įžvalgiai numatė, kad vyskupas veikiausiai neskubės paklusti. Tačiau vargu ar šitoje situacijoje vyskupas įžvelgė, kokių pasekmių gali atnešti delsimas vykdyti generalgubernatoriaus nurodymą. Šiaip ar taip vyskupas ligos pretekstu Muravjovo reikalaujamą aplinkraščių generalgubernatoriaus kanceliarijai siųsti delės.

²⁴ *Życząc szczerze być w możności nie używać nadal podobnie srogich środków, osobliwie z osobami stanu duchownego, znajdując się w obowiązku udać się znowu do Waszej Excellencji z najusilniejszą prośbą użyć Waszego pasterskiego współdziału dla wpojenia zostającemu w Waszym zarządzie duchowieństwu, ażeby ono, pomnąc o powołanie swoje, włożone na nie przez stan duchowny, i świętość wiernopodannczej przysięgi, zaniechało swoich występnych czynów [...], ten pat.*

²⁵ *[...] w jego ręku znajduje się główne narzędzie do powstrzymania przelewu krwi [...], ten pat.*

²⁶ Ten pat.

²⁷ „Instrukcja dla wprowadzenia wojenno-cywilnego zarządu w powiatach gubernii wileńskiej, kowieńskiej, grodzieńskiej, mińskiej, witebskiej i mohylewskiej“. „Kurjer Wileński“ ją išspausdino 1863 m. birželio 4 d., taigi kitame numeryje po laiško vyskupui paskelbimo.

Muravjovas nevengė viešai sau norima linkme interpretuoti žinią apie vyskupą užklupusią ligą, leisdamas suprasti, kad šis tik apsimetė sergąs. Laiške vidaus reikalų ministrui, rašytame, kai Vilniaus vyskupas jau buvo ištremtas iš vyskupijos, nepraleido progos savo „įspūdžius“ išdėstyti ir rašė: „[...] didžiam savo nustebimui sužinojau, jog kitą dieną vysk. Krasinskis buvo pakankamai sveikas, kad priiminėtų jį aplankiusius asmenis, važinėtų po miestą [...]“²⁸, neslėpdamas apmaudo, jog vyskupas į jo raštą per 10 dienų neatsakęs. Pastarasis laiškas, be kita ko, liudija, kiek giliai generalgubernatorius jautėsi izeistas nenuolankios, kaip jam atrodė, vyskupo laikysenos. Užgautos ambicijos, be abejo, irgi prisidėjo prie to, kad intrigų tinklo pinkles Muravjovas mezgė itin sparčiai. Iš Lietuvos provincijų Valdymo skyriaus rašto informaciją Paryžiuje įkurtajam biurui teikusiam piliečiui Mruvkai akivaizdu generalgubernatorių buvus puičiai informuotą apie pablogėjusią Vilniaus vyskupijos ganytojo sveikatą. Aiškėja, kad Muravjovas buvo davęs griežtą nurodymą Sveikatos valdybos prezidentui neišduoti vyskupui ligos pažymėjimo²⁹, apie ką rašydamas ministrui subtiliai nutylėjo. Reikalavimas neišduoti ligos pažymėjimo nekliudė Muravjovui pranešti vyskupui, kad turintis nedelsdamas perduoti vyskupijos valdymą prelatui Baukevičiui, o pats vykti į Kemerno kurortą pasigydyti³⁰. Vienareikšmiškai galima teigti, kad vyskupo Krasinskio ištrėmimas išvykimo gydytis priedanga buvo kruopščiai suplanuota Muravjovo akcija, siekiant užkirsti kelią galimoms visuomenės protesto akcijoms³¹. Pretekstas šiai dvidešimt metų trukusiai „kelionei“ buvo generalgubernatoriaus nurodymo nevykdymui prilygintas Vilniaus vyskupo delsimas išleisti prorusišką aplinkraštį.

Generalgubernatoriaus numatytas vaidmuo prelatui Baukevičiui. Peršasi prielaida, kad primygtinai siūlydamas perduoti vyskupijos valdymą prelatui Baukevičiui, generalgubernatorius neabejojo jo lojalumu. Ar turėjo tam pagrindą? Kažin. Tačiau neabejotina generalgubernatorių iš pat pradžių siekus sukompromituoti Baukevičių konfratūrą akyse. Vertas dėmesio Piotro Čerevino, valdininko ypatingiems pavedimams prie Vilniaus generalgubernatoriaus, atsiminimuose aprašytas generalgubernatoriaus pareigas ką tik pradėjusio eiti Muravjovo susitikimas su visų gerbiamu prelatu. Pasak Čerevino, į didžiulį autoritetą turėjusį prelatą Baukevičių Muravjovas per susitikimą su vyskupijos aukštaisiais dvasininkais kreipėsi kaip į savo seną gerą pažįstamą dar iš gubernatoriavimo Gardine laikų, „pavyzdinę kunigą ir ištikimą rusą“. Tokia generalgubernatoriaus duota prelato charakteristika, kaip ir reikėjo tikėtis, sulaukė

²⁸ Vilniaus generalgubernatoriaus 1863 m. birželio 11 d. raštas vidaus reikalų ministrui, *Lietuvos valstybės istorijos archyvas* (toliau – LVIA), f. 378, PS, 1863, b. 1809, l. 11–12.

²⁹ Lietuvos provincijų Valdymo skyriaus 1863 m. birželio 14 d. raštas, BCz., sign. 6724, lapai nenumeruoti.

³⁰ Ten pat.

³¹ A. P r a š m a n t i t ė, Biskup wileński Adam Stanisław Krasieński w powstaniu styczniowym – między lojalizmem a patriotyzmem, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie*, 2006, nr 1, s. 97.

atitinkamos reakcijos. Prelato autoritetas, pasak Čerevino, susvyravo³². Sukilimą viešai pasmerkiantis aplinkraštis, be abejo, taip pat neturėjo sustiprinti nei paties garbaus amžiaus prelato, nei apskritai katalikų Bažnyčios pozicijos³³.

Išlikusiuose dokumentuose atsispindi, kad veikti prorusiško aplinkraščio išreikavimo linkme generalgubernatorius ėmėsi nedelsdamas: birželio 10-ąją vyskupui išvykus iš Vilniaus tariamai sveikatos pataisymo tikslu, prelatas Baukevičius gavo generalgubernatoriaus nurodymą vyskupo vardu per 24 valandas išleisti sukilimą smerkiantį ganytojišką laišką. To nepadarius, grasinta konfiskuoti prelato turimą turtą ir išstremti į Sibirą. Turimi šaltiniai leidžia teigti, kad prelatas, reikia manyti, vyskupo lieptas, prašomą laišką buvo parengęs Krasinskiui dar esant Vilniuje: Muravjovas cituotame rašte vidaus reikalų ministrui užsiminė, kad likus kelioms valandoms iki vyskupo išvykimo „jį pareigose pavaduojantis pateikė man kaip atsakymą į minėtą mano laišką aplinkraščių dvasininkijai“. Tačiau, pasak generalgubernatoriaus, juo „greičiau prijauciama netvarkai, nei ganytojiškai nurodoma ją baigti“³⁴. Tad galima prielaida, kad generalgubernatoriaus nurodymas prelatui, kuriam vyskupas buvo pavedęs valdyti vyskupiją, buvo pakartotinis ir inspiruotas (bent jau iš dalies) „netinkamai“ parengto dokumento. Baukevičius kitos išeities, kaip nedelsiant iš naujo imtis rengti reikalaujamą aplinkraščių, tuomet neturėjo. Tačiau dar nepraėjus generalgubernatoriaus nurodytam dviejų parų terminui, buvo gauta žinia apie vyskupo suėmimą Daugpilyje. Pagal Bažnyčios kanonų teisę, prelato Baukevičiaus įgaliojimais vyskupą suėmus baigėsi³⁵. Tolesni įvykiai parodė, kad vyskupijos kapitula laikinai vadovauti vyskupijai išrinko tą patį prelatą Baukevičių, tačiau kol šį sprendimą patvirtino caras, turėjo praėiti šiek tiek laiko. Peršasi prielaida Muravjovą to nežinojus, nes kitu atveju, matyt, jis būtų buvęs kiek apdairesnis, t. y. būtų užtęsęs vyskupo suėmimą.

Generalgubernatoriaus žvilgsnis kryпта į Žemaičių vyskupiją. Turint omenyje, kad laukti Muravjovas nebuvo pratęs, o reikalavimas išleisti prorusišką aplinkraščių Vilniaus vyskupijoje strigo, ši aplinkybė, ko gero, ir bus netiesiogiai paskatinusi atkreipti dėmesį į didžiulį autoritetą turėjusį Žemaičių vyskupijos ganytoją Valančių kaip patį tinkamiausią sukilimą smerkiančio rašto autorių. Juolab kad Valančius tuo metu buvo vienintelis Romos katalikų vyskupas Rusijos užimtose buvusios Abiejų

³²[П. А. Черевин], *Воспоминания П. А. Черевина. 1863–1865*, Кострома, 1920, с. 25–26.

³³Nepavykus nei paties prelato Baukevičiaus, nei jo aplinkos įtikinti jį buvus prorusiškos laikysenos, Muravjovas po kelių mėnesių radikaliai pakeitė nuomonę ir ėmė įrodinėti, jog prelatas kenkia imperijos vykdomai politikai, ir kurti jo nušalinimo planus. Žr. išsamiau: A. P r a š m a n t a i t ė, *Vilniaus vyskupijos katedros kapitula ir 1863 m. sukilimas*, p. 26.

³⁴Vilniaus generalgubernatoriaus 1863 m. birželio 11 d. raštas vidaus reikalų ministrui, *LVIA*, f. 378, PS, 1863, b. 1809, l. 11–12.

³⁵Lietuvos provincijų Valdymo skyriaus 1863 m. birželio 14 d. raštas, *BCz.*, sign. 6724, lapai nenumeruoti.

Tautų Respublikos žemėse. Pagal Žemaičių vyskupo Valančiaus užrašus išeitų, kad „rašto, raginančio žmones sudėti ginklus ir pasiduoti rusų valdžiai“, iš jo pradėta reikalauti 1863 m. liepos pradžioje³⁶. Taip Vilniaus vyskupijos hierarchai tarsi atsidūrė antrame plane. Tačiau tai anaipol nereiškia, kad sumanymo priversti juos raštu pateikti atitinkamą sukilimo vertinimą generalgubernatorius atsisakė: iš prelato Baukevičiaus ir toliau buvo reikalaujama sukilimą pasmerkti, bet, matyt, ne taip aršiai, nes prelatas prieš spaudimą 1863 m. vasarą atsilaukė. Iš atliktos Valančiaus pasirašyto sukilimą smerkiančio ganytojiško rašto parengimo analizės akivaizdu, kad generalgubernatoriui Žemaičių vyskupą priversti paklusti prireikė nemenkų pastangų ir laiko³⁷.

Prelatas Baukevičius iš Vilniaus gubernatoriaus, kuriuo tuo metu buvo Stepanas Paniutinas, vyskupo Valančiaus išspausdintą rugšėjo 6-osios ganytojišką laišką gavo tą pačią dieną. Vyskupijos valdytoją išsikvietęs Paniutinas pareikalavo nedelsiant išleisti sukilimą smerkiantį raštą. Taip manyti verčia iš vizito pas gubernatorių grįžusio prelato duotas nurodymas vyskupijos Konsistorijai reikalaujamą laišką parengti³⁸. Ar tai generalgubernatoriaus kanceliarijoje gimęs sumanymas, ar tai buvo padaryta paties prelato Baukevičiaus iniciatyva, kuriai Muravjovas neprieštaravo, šiandien belieka tik spėlioti.

Konsistorijos vaidmuo. Kas lėmė, kad generalgubernatoriaus nurodymo vykdytoja buvo pasirinkta Konsistorija? Reikia manyti, visų pirma dėl šios institucijos statuso vyskupijos valdyme. Konsistorijos institucijos Romos katalikų vyskupijoje vaidmuo ypač sustiprėjo po Abiejų Tautų Respublikos žlugimo, kai imta palaiapsniui jai perduoti vyskupo kanceliarijos funkcijas³⁹. Skirtingose valstybėse atsidūrusiose buvusios senosios Respublikos žemėse Romos katalikų vyskupijų valdymas taip pat skyrėsi. Rusijos imperijos užimtose teritorijose katalikų vyskupijų valdymas pasižymėjo itin intensyviu pasaulietinės valdžios kišimusi. Vyskupijų konsistorijos XIX a. pirmojoje pusėje čia buvo reorganizuotos keletą kartų. Antai po XIX a. 3-iojo dešimtmečio vidurio reorganizacijos Konsistorijos veikloje buvo ypač susiaurintas vyskupų vaidmuo, galutinio sprendimo teisę vyskupijos administravimo ir teisiniais klausimais paliekant išimtinai Konsistorijai. Vyskupas negalėjo Konsistorijos priimto sprendimo pakeisti ar juolab jo panaikinti. Ypač didelės galios buvo suteiktos Konsistorijos sekretoriui, kurio skyrimas buvo perduotas pasaulietinei valdžiai. Jo pareiga buvo prižiūrėti, kad būtų laikomasi pasaulietinės valdžios įstatymų. Paprastai į šias pareigas būdavo skiriamas stačiatikių tikėjimą išpažįstantis rusas⁴⁰. 1847 m. Rusijos imperijai

³⁶ V. Merkys, *Motiejus Valančius...*, p. 489; M. Valančius, *Namų užrašai*, sud. A. Prašmantaitė, Vilnius, 2003, p. 561.

³⁷ V. Merkys, *Motiejus Valančius...*, p. 489–500.

³⁸ 1863 m. spalio 2 d. agento raštas, BCz., sign. 6762, lapai nenumeruoti.

³⁹ Ks. H. E. Wyczański OFM, *Przygotowanie do studiów w archiwach kościelnych*, Kalwaria Zebrzydowska, 1989, s. 296–301.

⁴⁰ Ten pat, p. 299.

pasirašius konkordatą su Apaštalo Sostu, vyskupijų Konsistorijos institucija vėl buvo pertvarkyta. Bene svarbiausias pasikeitimas – vyskupui suteiktos didesnės teisės. Konsistorijos kompetencijoje liko administraciniai ir teisiniai vyskupijos valdymo reikalai, bet galutinio sprendimo teisę dabar vėl turėjo vyskupas. Konsistorija iš tikro tapo vyskupo patariamąja institucija. Konsistorijos pareigūnus nuo šiol turėjo skirti vyskupas pasaulietinės valdžios pritarimu. Konsistorijos sekretorių, kurio kompetencijoje buvo paliktas tarnybinės ir privačios vyskupijos ganytojo korespondencijos tvarkymas, ir kuris galėjo būti dvasininkas arba pasaulietis, skyrė vyskupas. Tačiau faktiškai neretai Konsistorijos sekretorių skyrė ministras. Ši tvarka galiojo iki Rusijos imperijai oficialiai nutraukiant konkordatą 1866 m.⁴¹ Taigi sukilimo metais Konsistorija atliko vyskupo patariamąsios institucijos funkcijas. Šis Konsistorijos statusas, matyt, ir buvo svarbus veiksnys, lėmęs sprendimą pavesti šiai institucijai pasaulietinės valdžios reikalaujamo rašto parengimą.

1863 m. Vilniaus vyskupijos Konsistorijoje buvo 9 nariai. Pagal 1863 m. išleistą Vilniaus vyskupijos žinyną, oficiolo pareigas Konsistorijoje ėjo prelatas kustosas Antanas Žižkovskis (Żyszkowski), viceofciolo – prelatas scholastikas Mamertas Herburtas. Konsistorijos asesoriais buvo: tuometis Vilniaus Šv. Dvasios bažnyčios klebonas Jokūbas Šileika, Vilniaus vyskupijos seminarijos inspektorius Sikstas Jasevičius ir tos pačios seminarijos profesorius Henrikas Kleckis. Konsistorijai priklausė ir vyskupijos vienuolynų vizitatorius, kurio pareigas tuo metu ėjo kapitulos kanauninkas Liudvikas Zdanovičius, bei santuokos ryšio gynėjas Kazimieras Močulskis. Sekretoriai tais metais buvo du: vyskupo kurijos sekretoriaus pareigas ėjo Ksaveras Janislavskis ir Konsistorijaus sekretoriaus – Jonas Vojevodskis (Wojewodzki)⁴². Tokios sudėties Konsistorija parengė aplinkrašį, kuriame, pasak informaciją *Hotel Lambert* perdavusio agento, nebuvo nieko, kas galėtų įžeisti Bažnyčios tarnų garbę ar juolab patriotinius jausmus⁴³. Koks buvo to teksto turinys, deja, kol kas nepavyko nustatyti. Prelatas Baukevičius su Konsistorijos parengtu aplinkraščiu, kaip įsakytas, vėl nuvyko pas gubernatorių. Pastarasis prelato atneštąjį tekstą įvertino kaip visiškai netinkamą, tačiau jį pasiliko tam, kad galėtų parengti tokį, kokio reikia. Į akis krenta nepaprasta skuba – dar tą pačią naktį gubernatoriaus (ar jam pavaldžių valdininkų) „sutvarkytas“ tekstas atsidūrė generalgubernatoriaus kanceliarijoje. Čia dar kartą „perrašytas“ jau rusų kalba ir tinkamai „suredaguotas“ buvo perduotas tiesiai Konsistorijai su nurodymu parengti lenkišką versiją kaip liaudžiai adresuotą aplinkrašį. Konsistorijos nariai, gavę tekstą, matyt, gerokai nustebo, nes nedelsdami nuvyko pas prelatą aiškintis. Čia ir išgirdo, kad

⁴¹ Ten pat.

⁴² *Directorium horarum canonicarum et missarum pro dioecesi Vilnensi in Annum Domini bissextilem MDCCLXIV*, Vilnae, 1863, p. 68.

⁴³ 1863 m. spalio 2 d. agento raštas, BCz., sign. 6762, lapai nenumeruoti.

gubernatorius išgavo iš prelato sutikimą išleisti sukilimą smerkiantį aplinkrašį. Pasak Baukevičiaus, jis tai padarė norėdamas apsaugoti Bažnyčią nuo didesnės nelaimės. Pastebėtina, kad prelato būgštavimai turėjo realų pagrindą: ta „didesnė nelaimė“ tuomet buvo labai akivaizdi ir tik laukė patogaus momento. Gandai, kad naujai į vyskupijos kapitulos prelatas Nemekša⁴⁴ gali siekti Vilniaus vyskupo mitros, tuomet sklandė ne tik tarp aukštų katalikų dvasininkų. Prelatui Baukevičiui generalgubernatorius tremtimi grasino jau trejetą mėnesių ir bet kada šį savo grasinimą galėjo įvykdyti. Nemekšos palankumas Rusijos vietos administracijos valdininkams tuo metu jau buvo akivaizdus. Amžininkams nekilo abejonių, kad šis dvasininkas yra pasirengęs bet kam, kad tik įtikti „maskoliui“, o tuo atveju, jeigu reikalai pakryptų sukilėliams palankia linkme, buvo pasirengęs sprukti į užsienį. Nesunkiai buvo galima numatyti, kad katalikų padėtis Nemekšos valdomoje vyskupijoje taptų tikrai nepavydėtina. Matyt, prelatui Baukevičiui sukilimą smerkiančio aplinkrašio išleidimas, su kuo jis nuo pat birželio mėnesio pradžios raginamas nesutiko, dabar atrodė gerokai mažesnė blogybė, negu jo nušalinimas nuo pareigų, kas akivaizdžiai siejosi su Nemekšos atėjimu valdyti vyskupiją. Tikėtina, kad Baukevičiaus sprendimui įtakos galėjo turėti ir tuomet Vilniaus vyskupijoje jau platintas Žemaičių vyskupo sukilimą smerkiantis ganytojiškas laiškas. Tad Vilniaus vyskupijos hierarchų išleistojo aplinkrašio nuostata ir kai kurie teiginiai jų ganomiesiems katalikams jau buvo žinomi iš sakyklose skelbiamo vyskupo Valančiaus ganytojiško laiško.

Prelatas Baukevičius pas jį atvykusius Konsistorijos narius patikino, jog savo atsakomybe pasiliekančią atsineštąją iš generalgubernatoriaus gautąją tekstą ir įpareigojo parengti naują, pavyzdžiu imant jau platinamą Valančiaus sukilimą smerkiantį ganytojišką laišką⁴⁵. Konsistorijos nariai vėl parengė gana nuosaikų raštą ir jį pasirašė nunešė tiesiai gubernatoriui. Aplinkrašį, adresuotą Romos katalikų dvasininkijai ir Vilniaus vyskupijos tikintiesiems, pasirašė Konsistorijos oficijolas prelatas Žižkovskis, viceoficijolas prelatas Herburtas, vienuolynų vizitatorius Zdanovičius, asesorių pareigas ėję kunigai Jasevičius ir Kleckis bei sekretorius Vojevodzkius. Dabartinė tyrimo situacija neleidžia argumentuotai atsakyti į klausimą, kodėl tarp pasirašiusių nėra Konsistorijos narių, asesorių pareigas ėjusių Šileikos ir Močulskio bei Konsistorijos sąrašuose tais metais buvusio vyskupo kurijos sekretoriaus Janislavskio parašų. Ar tai reikštų, kad šie Konsistorijos nariai galėjo nepritari pačiam aplinkrašio idėjai ir joje dėstomoms mintims? Tačiau ar tokiu atveju jie galėjo sau leisti nepaklusti vyskupijos administratoriaus nurodymui? Vargu. Nereikėtų, žinoma, atmesti paprasčiausio

⁴⁴ 1863 m. rugpjūčio antroje pusėje vidaus reikalų ministras pranešė generalgubernatoriui išrūpinęs caro leidimą skirti Nemekšą Vilniaus katedros kapitulos prelatu. Apie Muravjovo sumanymą kurti patikimų dvasininkų „partiją“ žr. plačiau: A. P r a š m a n t a i t ė, Vilniaus vyskupijos katedros kapitula ir 1863 m. sukilimas, p. 26–28.

⁴⁵ 1863 m. spalio 2 d. agento raštas, BCz., sign. 6762, lapai nenumeruoti.

atsitiktinumo – minėti asmenys galėjo dėl kokių nors priežasčių paprasčiausiai nedalyvauti Konsistorijos posėdyje, kai aplinkraštis buvo pasirašinėjamas, ir taip išvengė „garbės“ savo parašais jį patvirtinti. Tačiau aplinkraščio istorija tuo nesibaigė. Netruko „paaiškėti, kad pasirašyti akivaizdžiai paskubėta: gubernatoriaus kanceliarijoje raštas vėl buvo perrašytas, padarytos atitinkamos pataisos ir įsakyta spausdinti su pasirašiusių Konsistorijos narių parašais. Šįkart nematyta reikalo paskutinės teksto redakcijos derinti nei su prelatu Baukevičiumi, nei su Konsistorijos nariais. Taip pasirašiusieji tapo rašto, su kuriuo nieko bendro neturėjo, autoriais⁴⁶. Vyskupiją valdantis prelatas aplinkraščio rengimą pavedęs Konsistorijai, iš pat pradžių, matyt, buvo suinteresuotas savo parašu jo netvirtinti. Tačiau akivaizdu, kad nenumatė, jog Konsistoriją generalgubernatoriaus valdininkai (reikia manyti ne be paties Muravjovo žinios) panaudos kaip priedangą. Vilniaus aukštųjų dvasininkų parašais patvirtinto sukilimą smerkiančiojo aplinkraščio stilistika iš esmės skiriasi nuo Valančiaus ganytojiško laiško. Pastarajame liko unikalus paties ganytojo stilius, ko jokių būdu negalima pasakyti apie vilnietiškąjį, parašytą sausa kanceliarine kalba. Kai kurios frazės, beje, abiejuose tekstuose identiškos. Viena iš tokių – „mūsų kraštas yra nedaloma Rusijos dalis“⁴⁷ – yra vaizdus argumentas apie generalgubernatoriaus kanceliarijoje taisytą Valančiaus ganytojišką laišką ir netiesioginis įrodymas, kad abu tekstus „tvarkė“ ta pati institucija.

Sukilimą smerkiančio aplinkraščio rengimo procesas šio laikotarpio Vilniaus vyskupijos Konsistorijos posėdžių protokoluose ištisai neatsispindi. Bet fragmentiški duomenys apie jo baigtį yra. Antai 1863 m. rugsėjo 20 d. Konsistorijos protokole, be kita ko, rašoma, kad Vilniaus generalgubernatorius rugsėjo 18 d. kreipėsi į prelatą Baukevičių. Ir su visomis biurokratiniams stiliui privalomomis vingrybėmis pateikiama informacija, kad generalgubernatorius, susipažinęs su tą pačią dieną jam prelato kartu su Konsistorijos nariais įteiktu Konsistorijos parengtu aplinkraščiu, grąžino jo originalą ir teikėsi leisti nedelsiant atspausdinti reikiamą egzempliorių skaičių bei perskaityti visose vyskupijos bažnyčiose artimiausią sekmadienį ar šventadienį⁴⁸. Pagal nustatytą tvarką Konsistorija savo ruožtu kreipėsi į vyskupo pareigas einantį prelatą ir iš jo gavo generalgubernatoriaus perduotus dokumentus su rezoliucija išspausdinus reikiamą aplinkraščio egzempliorių skaičių, išsiuntinėti juos po vyskupijos parapijas tam, kad būtų viešai perskaitytas artimiausią sekmadienį ar šventadienį. Tame pačiame protokole pažymima, kad spausdintus aplinkraščio egzempliorius prelatas Konsistorijai perdavė rugsėjo 19-ąją, taigi kitą dieną. Tad Konsistorijai beliko tik vykdyti vyskupo nurodymą ir imtis platinti aplinkrašti⁴⁹. Pastarasis įrašas akivaizdžiai rodo, kad Murav-

⁴⁶ Ten pat.

⁴⁷ Ten pat; Vysk. Valančiaus 1863 m. rugsėjo 6 d. ganytojiškas laiškas, *Kurjer Wileński*, nr 103.

⁴⁸ Vilniaus vyskupijos Romos katalikų dvasinės konsistorijos 1863 m. rugsėjo 20 d. protokolai, *LVIIA*, f. 604, ap. 3, b. 263, l. 219.

⁴⁹ Ten pat.

jovas ir toliau nuosekliai tęsė savo pradėtą vyskupijos dvasininkijos kompromitavimą patriotinių nuotaikų apimtos visuomenės akyse.

Generalgubernatoriaus vaidmuo platinant prorusišką aplinkraštį. Meistriškai regzdamas pinkles, Muravjovas jas čia pat stropiai maskavo, siekdamas sudaryti išpūdį, kad sprendimus, savo esme nukreiptus prieš katalikų Bažnyčią ir patriotiškai nusiteikusius katalikų tikėjimo išpažinėjus, priima patys dvasininkai. Taigi, visa atsakomybė ir prieš amžininkus, ir prieš ateities kartas tenka tik jiems. Kita vertus, akivaizdu, kad Vilniaus generalgubernatoriui buvo svarbu sudaryti išpūdį, kad viskas tvarkoma griežtai laikantis bažnytinės teisės normų, taip užkertant kelią Bažnyčiai juos kvestionuoti. Muravjovas sau kukliai skyrė geranoriško viršininko, netrukdančio vyskupijos hierarchui valdyti vyskupiją taip, kaip šiam atrodo reikalinga, vaidmenį. Antai jau rugsėjo 19 d., t. y. tą pačią dieną, kai aplinkraštis buvo išspausdintas, generalgubernatorius išsiuntinėjo savo paties parašu patvirtintus raštus Vilniaus ir Gardino gubernatoriams, pranešdamas, kad Vilniaus vyskupą pavaduojantis prelatas Baukevičius pateikė jam vyskupijos Konsistorijos parengtą aplinkraštį, kurį jis, generalgubernatorius, leidęs viešai skelbti. Ir čia pat įpareigoja gubernatorius pasirūpinti, kad aplinkraštis būtų perskaitytas visose bažnyčiose, taip pat visuose kaimuose ir miestuose⁵⁰. Šis raštas, nors ir netiesiogiai, bet jau teikia tam tikrų duomenų prielaidai, kad prorusiško aplinkraščio parengimo iniciatyva, kaip ir Žemaičių vyskupo atveju, nuo pat pradžių priklausė generalgubernatoriui. Tačiau siekis likti šešėlyje akivaizdus: Muravjovas nebuvo suinteresuotas atskleisti amžininkams savo vaidmens nei prorusiško aplinkraščio rengimo, nei platinimo istorijoje. Tiktai Muravjovo nurodymo dėka tariamai Vilniaus vyskupijos hierarchų parengtas aplinkraštis buvo skelbiamas ne tik sakralioje, bet ir pasaulietinėje erdvėje. Praktiškai nuo pat atvykimo į Vilnių pradėta ir nuosekliai keletą mėnesių vykdyta kryptinga Vilniaus generalgubernatoriaus veikla siekiant aukštus katalikų Bažnyčios dvasininkus išprovokuoti pasmerkti sukilimą, tiek pagaliau šių dokumentų ir jiems analogiškų kitose vyskupijose išleidimo datos neleidžia abejoti prioritetiniu Muravjovo vaidmeniu šioje srityje.

Sukilimo vadovybės požiūris į prorusišką Vilniaus vyskupijos hierarchų aplinkraštį. Lietuvos provincijų Valdymo skyrius reagavo į Vilniaus vyskupijos hierarchų pasirašytą aplinkraštį ir savo nepasitenkinimą tokiu aukštosios dvasininkijos poelgiu išdėstė Konsistorijai adresuotame rašte, kurį lapkričio pradžioje išspausdino Varšuvoje ėjusiame leidinyje⁵¹. Sukilėlių vadovybė, savo rašto įžanginėje dalyje išreiškusi nuostabą aplinkraštyje vartojamomis sąvokomis sukilimui ir jame dalyvavusiems

⁵⁰ Vilniaus generalgubernatoriaus 1863 m. rugsėjo 19 d. raštas Vilniaus gubernatoriui; tas pats Gardino gubernatoriui, *LVI*, f. 378, BS, 1863 m., b. 1467, l. 35, 37.

⁵¹ Rząd Narodowy. Wydział Wykonawczy w Prowincjach Litwy do konsystorza rzymskokatolickiego, *Niepodległość*, nr 11, 1863 11 10; Tas pats: dok. Nr. 506, *Dokumenty Komitetu Centralnego i Rządu Narodowego 1862–1864*, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1968, s. 536–538.

įvardyti (jas pacituodama), apibūdina šį aplinkraštį kaip Vilniaus aukštosios dvasininkijos silpnumo išraišką. Pabrėžiama, kad Valdymo skyrius kaip vienintelė teisėta Lietuvos valdžia kur kas geriau už imperinę valdžią pažįsta savo krašto gyventojus, tad neabejoja, kad aplinkraštis jokių būdu nėra dvasininkijos, mylinčios Dievą ir Tėvynę, jausmų atspindys. Dvasininkams priekaištaujama, kad jie pasidavę priešo spaudimui, sumelavo sau ir tą melą įsakė skleisti vietose, kurios iki tol buvo skirtos tik tiesai⁵². Sukilimo vadovybė teigia silpnumą tų, kurie turėjo rodyti dvasios tvirtybės pavyzdį, suvokianti kaip Dievo, atėmusio iš ganytojų aukos dvasią, siunčiamą bausmę už nuodėmes. Primenama vyskupo Krasinskio, verčiamo sukilimą pasmerkti, laikysena ir retoriskai klausiami, kodėl kilnus savo ganytojo poelgis neįkvėpė analogiškai ištvermei. Baigiamajame rašto skirsnyje patikinama, kad aukštųjų dvasininkų kaltės įvardijimas ir išsakyti priekaištai kyla iš gilios meilės Bažnyčiai. Dvasininkai kviečiami savo klaidą ištaisyti, tam pasitelkiant įvairius savo turimus būdus ir išnaudojant gausius kelius. Patikinama, jog sukilimo vadovybė pasikliaujanti dvasininkų sąžine ir patriotizmu ir neabejojanti, kad jie imsis priemonių žalingam aplinkraščio poveikiui ištaisyti.

Rašto Vilniaus vyskupijos hierarchijai autorius buvo tuo metu Lietuvos provincijų Valdymo skyriui vadovavęs Konstantinas Kalinauskas⁵³. Ar tai reikštų, kad sukilimo vadovai Lietuvoje nežinojo aplinkybių, kokiomis Vilniaus dvasininkai pasirašė minėtąjį aplinkraštį? Iš rašto akivaizdu, kad aukštųjų Vilniaus dvasininkų teisinimasis, jog aplinkraštis buvo pasirinktas kaip mažesnė blogybė, sukilimo vadovams buvo žinomas. Neatmestina, kad Kalinauskas pats galėjo prieš tai kalbėtis apie tai ir su pačiu prelatu Baukevičiumi. Iškalbinga šiuo požiūriu yra rašto vieta, kurioje tiesiogiai kreipiama si į aplinkraštį pasirašiusius dvasininkus: „Aiškinate, jog atsidūrėte tarsi geležinėse replėse ir siaubinga prievarta buvote priversti pasirinkti: arba išleisti šį aplinkraštį, arba užkelti ant Bažnyčios pečių didžiausius persekiojimus, ir kad iš dviejų blogybių pasirinkote mažesnę.“⁵⁴ Pastarąjį „dviejų blogybių“ motyvą savo rašte naudoja ir pranešimą *Hotel Lambert* siuntęs agentas Mruvka, kurio išsamus aplinkraščio atsiradimo aplinkybių aprašymas verčia manyti, jog jis tai galėjo girdėti iš pirmųjų lūpų, t. y. iš paties prelato Baukevičiaus. Jeigu sukilimo vadovybės vardu raštą rašiusio Kalinausko ir *Hotel Lambert* agento pirminės informacijos šaltinis buvo tas pats, vadinasi, Lietuvos provincijų Valdymo skyrius oficialiai kreipėsi į Konsistoriją ne tik dėl to, kad viešai išsakytų savo nuomonę dėl aplinkraščio teiginių ar pasmerktų tokį aukštųjų dvasininkų poelgį, ragindamas imtis taisyti neigiamus tokio poelgio padarinius. Verta dėmesio iš-

⁵² Cit. iš dok. Nr. 506.

⁵³ Konstantino Kalinausko tardymo metu duoti parodymai, *Sukilimas Lietuvoje ir Baltarusijoje 1863–1864 m.*, Maskva, 1965, dok. Nr. 30, p. 72.

⁵⁴ Wydział Wykonawczy w Prowincjach Litwy do konsystorza rzymskokatolickiego, cit. iš dok. Nr. 506, p. 537.

toriografijoje išsakyta įžvalga, kad tuo metu kova už „Lietuvos provincijų“ gyventojų „sielas“ tarp imperinės valdžios ir sukilėlių vyriausybės suaktyvėjo ne tiek ginkluotų kovų, kiek administracinių veiksnių plotmėje – Valdymo skyrius ir ypač Kalinauskas dėjo visas pastangas ir turėjo vilties išsilaikyti iki kitų metų pavasario⁵⁵. Nepaisant sustiprintų policijos veiksnių, Muravjovui 1863 m. rudenį taip ir nepavyko sunaikinti sukilimo valdžios – Lietuvos provincijų Vykdomasis skyrius nenutraukė savo veiklos iki 1864 m. sausio mėnesio, t. y. iki buvo suimtas Kalinauskas. Tačiau išleistas sukilimą smerkiantis aplinkraštis to meto visuomenės akyse, be abejo, nebuvo katalikų Bažnyčios pozicijas stiprinęs veiksnys.

Išvados. Katalikų hierarchų sukilimą smerkiančius laiškus ar aplinkraščius tikslinga vertinti kaip Rusijos imperijos pasaulietinės valdžios vykdytos politikos katalikų Bažnyčios atžvilgiu apraišką. Tai buvo vienas iš mėginimų panaudoti katalikų Bažnyčią kaip imperinės politikos įnagį. Kita vertus, akivaizdu, jog tokiais laiškais siekta pakirsti katalikų Bažnyčios autoritetą to meto visuomenėje.

Atlikta analizė atskleidžia, kad Muravjovo planuose išleidžiant sukilimą smerkiantį laišką prioritetas buvo skirtas Vilniaus vyskupijos hierarchams. Sukilimo metais Vilnius atliko centro, kur imperijos valdžios vietos administracijos pareigūnai imdavo strateginių planų katalikų dvasininkijos atžvilgiu kūrimo bei realizavimo iniciatyvos, vaidmenį. Tai, kad vyskupas Valančius išleido sukilimą smerkiantį ganytojišką laišką pirmasis, lėmė Muravjovo reikalavimo prorusišką kreipimąsi į savo ganomuosius išleisti neskubėjusio vyskupo Krasinskio laikysena. Įtakos turėjo ir generalgubernatoriaus nežinoti Bažnyčios kanonų teisės niuansai, kai vyskupą suėmus vyskupiją administruojantis prelatas Baukevičius neteko įgaliojimų iki oficialaus kanoninio patvirtinimo šioms pareigoms.

Sukilimą smerkiančio aplinkraščio atsiradimo istorija akivaizdžiai rodo, kokia gili buvo pasaulietinės valdžios intervencija į Bažnyčios gyvenimą. Vilniaus vyskupijos hierarchų parašais patvirtintas sukilimą smerkiantis aplinkraštis buvo ištiesai surašytas Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijoje. Muravjovas sąmoningai siekė likti šešėlyje, sudarydamas išpūdį, jog katalikų Bažnyčios hierarchai veikia savo iniciatyva. Viešai prorusišką aplinkraštį pasmerkusi sukilimo vadovybė žinojo jo parengimo peripetijas. Sukilimo vadovų atitinkamo turinio raštas šiuo klausimu buvo inspiruotas noro deklaruoti savo nepritarimą, tuo parodant, kad pati sukilimo idėja tebėra aktuali.

⁵⁵F. R a m o t o w s k a, Tajemne państwo polskie, p. 633.

HIERARCHS OF VILNIUS DIOCESE IN 1863: THE CIRCULAR LETTER CONDEMNING THE UPRISING

Summary

ALDONA P R A Š M A N T A I T Ė

A circular letter issued in mid-September 1863 in the name of the Consistory of Vilnius Diocese and condemning the uprising is a manifestation of the policy pursued by the Russian Empire regarding the Rome Catholic Church. Hierarchs of other dioceses also addressed the clergy and believers by letters of a similar content: the first to issue a pastoral letter in early September 1863 was the Samogitian bishop (in Žemaitija), then in 1864 he was followed by bishops of dioceses of the Kingdom of Poland. The analysis leads to a claim that the initiative for drafting circular letters condemning the uprising originated in the office of Vilnius Governor-General and the bishop of Vilnius was planned to be the first hierarch to sign such circular letter.

The historiography and sources reveal that Vilnius Governor-General Mikhail Muravyov attempted to force Vilnius Bishop Adam Stanislaw Krasinski to issue a pro-Russian circular letter. The price for a delay to submit to the instruction of the Governor-General was an exile of Vilnius Bishop. After the bishop was arrested, prelate Juozapas Baukevičius acting as an administrator of the diocese, lost his authorizations until an official canonical approval for the position. That period was 'used' by Muravyov who actively tried to force Motiejus Valančius, the Samogitian Bishop, to issue a circular letter condemning the uprising. Valančius signed the pastoral letter demanded by the Governor-General on 6 September 1863. After two weeks, on 17 September the circular letter also condemning the uprising and signed by members of the Consistory of Vilnius Diocese was issued.

The circular letter addressed to the clergy of Vilnius Rome Catholics and believers of the diocese was signed by 6 out of 9 members of the Consistory. There is no signature of prelate Juozapas Baukevičius who administrated the diocese. The analysis generates a strong claim that the circular letter issued in the name of high priests of Vilnius Diocese and certified by their signatures was instigated by Muravyov and drafted by clerks of the Governor-General's office. Prelate Baukevičius was forced to consent and did not contradict so as to avoid transfer of the diocese management into the hands of priests loyal to the authorities of the Russian Empire. Muravyov controlled preparation process of the circular letter, both its publication and dissemination, but tried to remain inconspicuous implying that the circular letter was inspired by the clergy and reflected their position regarding the uprising.

The history of the origin of the circular letter condemning the uprising clearly demonstrates how deep the intervention of the secular authorities into the life of the Church was. The leaders of the uprising who publicly denounced the pro-Russian circular letter were aware of the circumstances of its preparation. A statement of the uprising leaders with a certain content regarding the issue was inspired by willingness to express their disapproval, showing that the idea of the uprising was still relevant.

Gauta 2009 m. rugšėjo mėn.

Habil. dr. Aldona P r a š m a n t a i t Ė – Lietuvos istorijos instituto vyresnioji mokslo darbuotoja.
Pagrindinė mokslinių interesų sritis – krikščionybės istorija Lietuvoje Naujaisiais laikais.

Adresas: Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, Vilnius 01108

El.p. prasmantaite@istorija.lt